

DE NEDERLANDSE CONTEMPORANISTIEK IN DE TWINTIGSTE EEUW

DOOR

PAUL LUYKX

Universitair Hoofddocent, K.U.Nijmegen

1. VESTIGING

De vraagstelling naar de ontwikkeling sinds 1945 van het vak nieuwste of contemporaine geschiedenis, ook wel contemporanistiek genoemd,¹ impliceert de veronderstelling dat daarmee in of rond dat jaar het een en ander aan de hand is geweest tenzij 1945 volstrekt willekeurig is gekozen en ervoor in de plaats even goed 1935 of 1955 had kunnen staan, maar daar ga ik niet van uit. Een Nederlandse contemporanist die deze vraagstelling tot zich laat doordringen, zal daarom meteen het artikel te binnen schieten dat H.W. von der Dunk een vijfentwintig jaar geleden in een themanummer van het *Journal of Contemporary History* publiceerde.² Het ging daarbij om een bijdrage aan een speciale aflevering van dat tijdschrift die geheel gewijd was aan de contemporanistiek in een aantal Europese landen. Het artikel heette *Holland: the shock of 1940*, en de these ervan is gemakkelijk samen te vatten: oorlog en bezettingstijd hadden Nederland en zodoende ook de Nederlandse historici op hardhandige manier wakker geschud uit de dommeling van nationale afzijdigheid en verzuilingsisollement. Deze *shock of 1940* opende de leden

1. Meestal wordt hieronder in Nederland de periode vanaf 1870 verstaan. Noch een bevredigende argumentatie voor de keuze van dit jaar, noch een verklaring voor deze, naar het lijkt vooral in Nederland gangbare afbakening, zijn mij bekend. Vgl. echter voor enkele aanknopingspunten: R. VIVARELLI, 1870 in *European History and Historiography*, in: *The Journal of Modern History*, 53, (1981), p. 167-189.

2. H.W. VON DER DUNK, *Holland: the Shock of 1940*, in: *Journal of Contemporary History*, 2(1967), nr. 1, p. 169-182, later opgenomen in: D.C. WATT (ed.), *Contemporary History in Europe*, Londen 1969, p. 171-184.

van het Nederlands historisch gilde de ogen voor het bestaan van een twintigste-eeuwse werkelijkheid, waarmee zij nog maar weinig voeling hadden gehad als gevolg van hun preoccupaties met de lang voorbije, veilige, vaderlandse gouden eeuw of met de geschiedenis van het bevolkingsdeel waartoe de verschillende groepen historici zich rekenden. Grosso modo speelde het Nederlands historisch leven zich in die tijd en ook nog daarna af in een 'nationaal en verzuild kader', om met P. Blaas te spreken.³ Oorlog en bezetting betekenden een breuk in de historiografie, want vanaf 1945 gingen de vakbroeders van toen zich steeds meer en zelfs bijzonder intensief met de geschiedenis van hun eigen tijd bezig houden. De *shock of 1940* was de oorzaak van de ontwikkeling van een Nederlandse contemporanistiek.

Er zit veel waars in deze stelling, die overigens, voorzover ik kan zien, zeker niet alleen voor de Nederlandse geschiedschrijving opgaat. ook bij voorbeeld de Duitse 'Zeitgeschichte' heeft zich pas na 1945 omvangrijk door kunnen zetten en zich toen vooral ontwikkeld als de historische wetenschap over de geschiedenis van nationaal-socialisme en Derde Rijk.⁴ Onmiskienbaar is de belangstelling voor de bezettingstijd en wat ermee samenhang in Nederland een belangrijke thematiek geworden, waarmee heel wat historici zich zijn gaan bezighouden en aan de hand waarvan zij met een aantal typische problemen van de contemporanistiek werden geconfronteerd, onder andere het gebruik van mondelinge getuigenissen, de rol van betrokkenheid en vooroordeel, en de overvloed aan documentatie. Ook is vast te stellen dat de studie van de bezettingstijd een heilzame verruiming van de gezichtskring naar Duitsland, Europa en de wereld met zich mee heeft gebracht, óók onder historisch opzicht.

Niettemin zijn er bij deze opvatting ook wel een paar kanttekeningen te zetten. De belangrijkste ervan lijkt me, dat er wat meer continuïteit in de vestiging van een contemporanistiek-traditie is dan de stelling suggereert.⁵ Zeker, ook Von der Dunk noemt wel een en ander, maar

3. P.B.M. BLAAS, Nederlandse geschiedschrijving na 1945, in: W.W. MIJNHARDT (red.), *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945*, Utrecht/Antwerpen 1983, p. 9-47, hier p. 10-18.

4. B. SCHEURIG, *Einführung in die Zeitgeschichte*, Berlijn 1962, 1970 tweede ed., hoofdstuk 1. G. SCHULZ, *Einführung in die Zeitgeschichte*, Darmstadt 1992, hoofdstuk 6.

5. Uitgebreider dan hier mogelijk is, wordt de kwestie behandeld in: P. LUYKX, De beoefening van de nieuwste geschiedenis in de 20e eeuw, in: dez. en N. BOOTSMA (red.), *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw*, Utrecht 1987, p. 9-64.

karacteriseert dat als uitzonderingen die de regel c.q. zijn stelling bevestigen. Een wat uitgebreidere studie van de Nederlandse historiografie sinds Fruin levert echter zoveel contemporain-historische belangstelling, activiteiten en initiatieven op, dat we beter niet van uitzonderingen kunnen spreken. Onder de hoogleraren bij voorbeeld, tot wier leeropdracht de nieuwste geschiedenis in principe behoorde, waren er al met al méér die zich er op de een of andere manier mee hebben beziggehouden dan die de contemporanistiek echt helemaal links hebben laten liggen. Ze volgden zo feitelijk de oproep die Kernkamp in zijn Utrechtse aanvaardingsrede van 1903 tot zijn collega's had gericht. Hij had daarin een soort bestandsopname van de geschiedschrijving proberen te bieden en onder meer geattendeerd op de wenselijkheid de negentiende eeuw te gaan behandelen. Met name wilde hij het ontstaan van 'de politieke en kerkelijke partijen' bestudeerd zien, maar ook de uitbreiding van de koloniën, de 'revolutie van handel, nijverheid en verkeer', en het ontstaan van de arbeidersbeweging 'die U verheugt of bedroeft of ontzet, maar die niemand uwer meer onverschillig laat', zo stelde hij vast. 'En de geschiedenis van die eeuw zou voor U geen belang bieden?', hield hij zijn vakgenoten in een rhetorische vraag voor.⁶

Er zouden nog wel meer van zulke pleidooien en aansporingen te vermelden zijn, maar van meer belang is de vaststelling, dat er ook wel degelijk contemporain-historische werken werden geschreven. Zo verscheen al tussen 1903 en 1938 een zestal overzichtswerken over de (laat-)negentiende en twintigste eeuw, drie op het gebied van de algemene, drie op dat van de Nederlandse geschiedenis.⁷ Vanzelfsprekend lag daaraan een massa literatuur ten grondslag die de auteurs uiteraard behoorlijk hebben beheerst. Van de betrokken negen schrijvers waren er zes geschiedenis-hoogleraar. Een afzonderlijke ordinarius voor nieuwste geschiedenis was weliswaar nergens aangesteld, maar wel was Kernkamp al vanaf 1913 buitengewoon hoogleraar in de algemene geschiedenis van de nieuwste tijd aan de Handelshogeschool in Rotterdam, en vermeldde de leeropdracht van een Gronings hoogleraar in 1939 naast de nieuwe geschiedenis de nieuwste apart. Ook waren er, al geruime tijd vóór 1940, privaatsdocenten voor toegelaten in Delft, Leiden en Amsterdam.

Hoezeer de betrokkenen zich al aan het begin van de eeuw bewust waren van de bijzondere problemen, die het beoefenen van contemporaine geschiedenis met zich meebracht, blijkt onder andere uit de voorwoorden

6. Citaat bij LUYKX, *Beoefening nieuwste geschiedenis*, p. 20.

7. *ibidem*, passim.

van de drie delen die samen de *Geschiedenis van onzen tijd* vormden, een serie die vanuit Leiden was opgezet en verzorgd, en tussen 1903 en 1921 verschenen. Daarin is onder meer sprake van niet beschikbaar, belangrijk bronnenmateriaal, van veel te veel secundaire literatuur, en van de frictie tussen de druk van de tijdsomstandigheden die de historici tot het behandelen van de eigentijdse geschiedenis drongen ener- en de hoge wetenschappelijke norm die afstand vereiste anderzijds. Dergelijke overwegingen vindt men ook elders, onder andere bij de leden van het 'Nederlandsch Comité tot onderzoek van de oorzaken van den wereldoorlog'.⁸ Het was het restant van een internationaal initiatief, dat ervan uitging dat alleen historici van *neutraal* gebleven landen in staat waren *objectief* de oorzaken van de wereldbrand vast te stellen. Een hele reeks onderzoekers, waaronder een flinke groep prominente historici, heeft in de loop van de jaren aan dat doel meegewerkt en zo een omvangrijk geheel aan artikelen, voordrachten en een serie van acht monografieën geproduceerd. Het Comité had zelfs een klein, intern tijdschriftje: *Tijdschrift voor de beoefening der allernieuwste geschiedenis* heette het wat parmantig. Tussen 1924 en 1932 verschenen er zestien afleveringen van. Overigens gaf de Grote Oorlog nog heel wat meer historici aanleiding tot contemporain-historisch werk en tot 'hogere journalistiek'.⁹

Dit brengt ons tot een laatste aspect. Is het mogelijk een kwantitatieve indruk te geven van de omvang van het contemporain-historisch deel van de historische bedrijvigheid in de jaren vóór 1940? Het antwoord luidt, dat dat niet eenvoudig is. Wel is er een cijfer, dat er op zich genomen niet om liegt. Uit de opgaven in het *Repertorium*, d.i. de bibliografie over de Nederlandse geschiedenis, laat zich berekenen dat tussen 1900 en 1940 globaal gesproken het aandeel van de titels over de nieuwste geschiedenis in verhouding tot de hele produktie, even groot was als in de decennia vanaf 1945: in de rubriek staatkundige geschiedenis steeds tussen de 20 en 40, in de rubriek sociaal-economische geschiedenis tussen de 40 en 80%. Het probleem is echter, dat zich onder die duizenden titels zóveel voorlopigs, niet-professioneels bevindt, dat die cijfers maar moeilijk als

8. G.H.J.M. OLTHOF, *The shock of 1914*. Het 'Nederlandsch Comité tot onderzoek van de oorzaken van den Wereldoorlog' (1924-1937), scriptie KU Nijmegen, 1982. Een samenvatting verscheen onder de titel: *Contemporaine geschiedbeoefening in Nederland tijdens het Interbellum*. Het 'Nederlandsch Comité tot onderzoek van de oorzaken van den Wereldoorlog' (1924-1937), in: *Theoretische Geschiedenis*, 10(1983), p. 356-382.

9. J. TOLLEBEEK, *De toga van Fruin*. *Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860*, Amsterdam, 1990, p. 146.

illustratie van de ontwikkeling van de wetenschappelijke historiografie zijn te beschouwen. Juist daarin ligt vermoedelijk het verschil met de data uit de vorderende jaren na 1945.

Over de specialisatie van afstuderende geschiedenisstudenten aan de universiteiten zijn geen kwantitatieve gegevens bekend, met uitzondering van Nijmegen.¹⁰ Hier was tot in de jaren vijftig van een expliciete aandacht voor nieuwste geschiedenis geen sprake. Dat lag echter vooral aan de hoogleraar Cornelissen, die zwoer bij de zeventiende eeuw. Onder invloed van figuren als Brugmans in Amsterdam en Kernkamp in Utrecht kan onder de studenten daar de belangstelling voor de nieuwste tijd echter heel wel meer gecultiveerd zijn geweest.

Ondanks zekere reserves met betrekking tot dit laatste aspect, concludeer ik niettemin dat er al met al zoveel te vermelden is, dat eerder van een geleidelijk groeiende beoefening van de contemporanistiek gesproken kan worden dan van de plotselinge vestiging van een compleet nieuwe specialisatie als gevolg van de schokwerking van oorlog en bezettingstijd.

Te minder lijkt me dit laatste het geval, wanneer vast te stellen is, dat aparte leerstoelen voor nieuwste geschiedenis of althans, aparte taakomschrijvingen of werkverdelingen, met de nodige gevolgen voor het curriculum en voor de vorming van de studenten, voor een veel groter deel in de jaren zestig, zeventig zijn ingericht dan direct na 1945. Dit laatste was alleen in Amsterdam en Utrecht het geval, namelijk in 1947. Dat bij voorbeeld in Nijmegen in 1961 de leeropdracht werd geformuleerd als 'wereldgeschiedenis van de twintigste eeuw' wijst nog op een heel andere achtergrond. Het had alles te maken met de opvatting van de gezaghebbende L.J. Rogier. Deze had onder andere twee jaar daarvoor toegegeven het heel wel te kunnen billijken, dat de jongeren op de vaderlandse geschiedenis uitgekeken raakten:

“(hen) lijkt het oude panopticum van de Nederlandse geschiedenis wat grotesk, nu de supra-nationale noden zoveel nationale trofeeën tot betwistbare gloriën maken.”¹¹

10. P. LUYKX, *Nieuwste Geschiedenis te Nijmegen. Een eerste verkenning*, in: *Ex Tempore. Periodiek voor de studierichting geschiedenis van de KU Nijmegen*, 3(1983), nr. 1/2, p. 21-30.

11. J. ROGIER, *Herdenking van Gerard Brom, 17 april 1882-30 november 1959*, in: *dez., Terugblik en uitzicht. Verspreide opstellen*, dl. 2, Hilversum/Antwerpen 1965, p. 381-420, citaat op p. 418.

Hier werd dus nieuwste geschiedenis in de vorm van wereldgeschiedenis bepleit als een correctief op de vaderlandse-geschiedenis-traditie. Ook onder andere de schokken van de Koude Oorlog en van het ineenstorten van de koloniale imperia, waarvan men een generatie eerder nog dacht dat ze het eeuwige leven zouden hebben, waren zo meebepalend voor vorm en inhoud van de Nijmeegse contemporanistiek. Niet alleen vóór 1940 werden historici dus al door de moderniserende wereld of door internationale conflicten tot beoefening van contemporaine geschiedenis uitgedaagd, ook na 1940-1945 werkten sommige factoren voorlopig in diezelfde richting.

2. BLOEI

De jaren zestig tot tachtig kunnen zonder aarzeling gelden als de periode waarin een definitieve en omvangrijke doorbraak en bloei van de contemporanistiek is vast te stellen. Het vak begon een ware zegetocht langs universitaire en andere geschiedenisopleidingen, langs onderzoeksinstellingen, historische instituten, instanties, verenigingen en comités van allerlei aard, en niet het minst ook in het voortgezet onderwijs.

Aan de universiteiten werd overal het curriculum zodanig aangepast, dat nieuwste geschiedenis een apart en herkenbaar onderdeel werd. Meestal werd het ook een afstudeerrichting, zodat het dan tot aparte afdelingen of vakgroepen kwam, met een eigen staf en eigen budgetten. Over de aantallen studenten die voor nieuwste geschiedenis als specialisatie kozen zijn voor deze jaren sprekende gegevens bekend, zij het dat daarin de afstuderenden in de sociaal-economische geschiedenis zijn meegerekend voorzover zij een scriptie schreven op het gebied van de nieuwste tijd.¹² In Nijmegen schoot het aantal scriptanten-afstuderenden in de nieuwste geschiedenis van ongeveer 20 procent rond 1960 omhoog tot ongeveer 40 rond 1965, naar 60 rond 1970, tot niet minder dan 80 procent van het totaal aantal afstuderenden in de geschiedenis rond 1980. Landelijke cijfers zijn er over de scripties van afstuderenden tussen 1976 en 1984: een kleine driekwart lag op het gebied van de 'histoire contemporaine' in de Franse betekenis van het woord, en steeds lag daarvan ongeveer de ene helft op het terrein van de negentiende en de andere op dat van de twintigste eeuw. Geen wonder dat de minister in

12. LUYKX, *Beoefening nieuwste geschiedenis*, p. 36.

1981 het Academisch Statuut wijzigde en daarin de toen al geruime tijd bestaande praktijk vastlegde door nieuwste geschiedenis als vijfde hoofdvak op te nemen naast oude, middeleeuwse, nieuwe en sociaal-economische geschiedenis.

Zoals het bij een volwassen geworden vak past, zijn de laatste decennia ook allerlei gidsen, inleidingen en handboeken verschenen,¹³ al dient ten aanzien van deze laatste categorie (handboeken, in de zin van samenvattende behandeling van de nieuwste tijd) te worden vastgesteld, dat we er zeker niet in zwelgen. In 1992 verscheen echter een overzicht over de Nederlandse geschiedenis van de twintigste eeuw van de hand van de Leidse historicus Woltjer,¹⁴ en als de uitgeversfolders ons niet bedriegen zal het daarbij niet blijven. Wat de Nederlandse contemporanisten tot nog toe niet hebben, is een eigen tijdschrift; zelfs bezitten ze geen intern mededelingenblaadje. Hoewel onze geestelijke voorouders er in de jaren twintig dus al vroeg bij waren met een tijdschriftje voor de allernieuwste geschiedenis, moet vastgesteld, dat het daarbij is gebleven. Hierin liggen, onder de contemporanisten in de kleinere landen, de Belgische en Oostenrijkse collega's ons met vakbladen die er qua omvang en niveau mogen zijn, een heel stuk voor. Misschien dat er een verband is met nog een ander deficit, het lange tijd ontbreken van een eigen organisatorisch verband. Hierin is echter in 1988 verbetering gebracht, toen in Groningen werd besloten tot de oprichting van de Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw, de VGTE, die sindsdien een serie geslaagde congressen heeft georganiseerd, publikaties verzorgd en andere initiatieven genomen.

Hoe veelzijdig en omvangrijk het onderzoek op het gebied van de nieuwste tijd in de loop van de laatste decennia is geworden, laat zich in kort bestek zelfs in de meest grove omtrekken uiteraard niet schetsen. Een

13. Als gidsen mogen hier genoemd zijn: P. LUYKX, H.J.C. TERMEER, J.P.A. VAN VUGT, *De ware geschiedschrijver. Apparaat voor de nieuwste geschiedenis*, Groningen 1982. In een bewerkte en aangevulde vorm zijn de hoofdstukken 5 en 6 hieruit onlangs opnieuw verschenen onder de titel: H.J.C. TERMEER, *Historische bibliografische gids. Apparaat voor het vinden van literatuur en ongepubliceerd materiaal uit heden en verleden*, Groningen 1992. D.F.J. BOSSCHER e.a. (red.), *Literatuurgids Eigentijdse geschiedenis*, Utrecht/Antwerpen 1982. P. LUYKX en N. BOOTSMA (red.), *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw*, Utrecht 1987. In deze gidsen vindt men onder andere de titels van enkele, na 1945 verschenen handboeken algemene en Nederlandse geschiedenis.

14. J.J. WOLTJER, *Recent verleden. De geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw*, Amsterdam 1992.

enkel cijfer: uit de rubriek algemene en staatkundige geschiedenis van Nederland in het al eerder genoemde *Repertorium* laat zich berekenen dat in de loop van de jaren tachtig steeds veertig tot vijftig procent van de publikaties aan de nieuwste geschiedenis werd gewijd. Het jaar 1985 vormde hier met 55% het hoogtepunt; of de daling die sindsdien is vast te stellen, zal doorzetten, is nog onduidelijk. In diezelfde orde van grootte liggen nog andere cijfertjes. Zo ligt het aantal dissertaties op het gebied van de nieuwste geschiedenis zoals voor het laatst over 1990 geïnventariseerd, eveneens rond de 40%,¹⁵ zoals dat ook het geval is met het aandeel door de Stichting voor Historisch Onderzoek tussen 1979 en 1991 gehonoreerde, dat wil zeggen gefinancierde (dissertatie)projecten.¹⁶ In die SHO vormen de contemporanisten een eigen, afzonderlijke Werkgemeenschap, die zich ook na de laatste reorganisatie heeft weten te handhaven.

Een paar algemene, kenmerkende trekken van het wetenschappelijk onderzoek op het gebied van de nieuwste geschiedenis zou men als volgt kunnen vaststellen.¹⁷ Soms is men verbaasd over de snelheid waarmee het onderzoek op nieuwe gebieden wordt aangepakt. Een voorbeeld kan dat verduidelijken. Toen ik in 1985/6 samen met een collega de voorbereidingen trof voor een bundel, die beoogde een aantal historiografisch-bibliografische opstellen over de stand van zaken op de belangrijkste onderzoeksgebieden van de nieuwste Nederlandse geschiedenis te presenteren, lukte het ons niet een auteur te vinden voor een opstel over het Nederlands liberalisme. Het leek of er *überhaupt* geen onderzoekstraditie op dat gebied bestond, geen literatuur, geen deskundigen. In oktober 1992 verscheen echter een complete bibliografie over *De geschiedschrijving van het politieke liberalisme*.¹⁸ Weliswaar attendeert ook de samensteller ervan op het achterblijven van de historiografie op het punt van het liberalisme, maar anderzijds weet hij uit de laatste tien, twintig jaren een vracht nieuwe titels te noemen. En zo gaat het vaker: er verschijnt veel, erg veel, gedetailleerd, erg gedetailleerd

15. Berekend aan de hand van: Nederlandse en Nederlandstalige dissertaties betreffende de geschiedenis, in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 104(1991), nr. 4, p. 648-651, over 1990.

16. Berekend op basis van gegevens in de *Jaarverslagen van de Stichting voor Historisch Onderzoek 1979-1991*.

17. Vgl. voor deze alinea: P. LUYKX, *Over de toekomst van de contemporanistiek in Nederland*, Groningen/Nijmegen 1989.

18. G. VOERMAN, *De geschiedschrijving van het politieke liberalisme. Bibliografie van de VVD en haar voorlopers*, Groningen/'s-Gravenhage 1992.

onderzoek, waardoor honderden één aspecten van de nieuwste geschiedenis in kaart zijn en worden gebracht. Dat onze greep op het geheel, onze beeldvorming en ons inzicht daar steeds mee gediend zijn, zou ik overigens niet willen beweren. Het probleem van de vergruizing, ja zelfs verpulvering teistert de contemporanistiek meer dan ooit. Een tweede kenmerk van onze wetenschappelijke produktie lijkt me, dat ze voor het allergrootste deel gewijd is aan de Nederlandse geschiedenis. Uitzonderingen daargelaten¹⁹ heeft het Nijmeegse ideaal van de 'wereldgeschiedenis van de twintigste eeuw' het, óók in Nijmegen zelf, afgelegd tegen de oude vakeis dat wetenschappelijk werk op primair bronnenmateriaal moet zijn gebaseerd. Dit beperkt de mogelijkheden uiteraard in hoge mate. Men kan dat betreuren, maar een eenvoudige oplossing is hier niet te forceren. Tenslotte zou er, als een derde karakteristiek, op gewezen kunnen worden, hoe traditioneel in vraagstelling en methode de contemporanistiek in Nederland altijd is geweest. Hier wreekt zich vooral, dat de economisch-sociale geschiedenis aan de universiteiten en in het onderzoek in het algemeen, zich heeft afgezonderd en zich tot een aparte discipline heeft verzelfstandigd. Belangrijke vernieuwingen in probleemstelling en methoden hebben zich echter juist binnen dat specialisme ontwikkeld. De contemporanistiek bleef sterk gericht op thema's uit de politiek-evenementiële sfeer, die met de traditionele middelen van een verhalende geschiedschrijving werden behandeld.

Eén opmerking nog over de aard van het schoolvak geschiedenis sinds de geweldige ontplooiing van de contemporaine geschiedenis.²⁰ Onder invloed van dit laatste, maar ook om zich te weren tegen concurrerende initiatieven vanuit de maatschappijwetenschappen hebben de verenigde geschiedenisleraren er in het begin van de jaren zestig bij de minister op aangedrongen in het voortgezet onderwijs meer aandacht aan de nieuwste tijd te doen besteden. Dit heeft geleid tot een ware ommekeer van de verhoudingen. Want werd de contemporaine geschiedenis op de scholen traditioneel stiefmoederlijk bedeed, in 1965 trad een nieuwe eindexamenregeling in werking, die er juist naar tendeerde alle aandacht op de laatste vijftig jaar te richten onder verwaarlozing van de verder weg

19. Vgl. H.L. WESSELING, Europa en Azië bij Jan Romein, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 105(1992), nr. 3, p. 466-484. Zoals de veelzijdige Romein onder een vorige generatie tot die uitzonderingen behoorde, zo doet dat onder de huidige de schrijver van dit artikel.

20. J.G. TOEBES, *Geschiedenis: een vak apart?*, Nijmegen 1981, p. 252-255.

liggende perioden. Een betrouwbare schatting uit 1980 suggereerde, dat toen tussen de veertig en vijftig procent van alle geschiedenislessen in het hele voortgezet onderwijs aan de nieuwste tijd (van de Eerste Wereldoorlog tot heden) werd besteed. Zo is het schoolvak geschiedenis snel en grondig in het teken van de contemporanistiek komen te staan.

3. MINDER PROFIEL?

Met dit alles zijn de omtrekken van de bloeitijd van de contemporanistiek wel voldoende aangeduid. Omdat de driedeling van deze bijdrage op drie fasen is gebaseerd, kan hier het misverstand rijzen, dat het naar de mening van de schrijver met de bloeitijd van de contemporanistiek gedaan zou zijn, of zelfs dat het vak zich in een crisis zou bevinden. Het is daarom goed om vast te stellen, dat er geen reden is tot pessimisme. Integendeel, veel van wat zojuist is vermeld, bestaat in de jaren tachtig en negentig eenvoudigweg verder. Het woordgebruik van het “eenvoudigweg verder bestaan” drukt echter goed uit wat ik in dit laatste gedeelte ter sprake wil brengen.

Het vak heeft zich gevestigd, maar het is ook een beetje *established* geworden. Het succes heeft met zich meegebracht dat het nieuwe, wat onbezonnen en avontuurlijke karakter, het riskante, uitdagende en dynamische voor een deel verdwenen zijn. Kijk je naar het geschiedenisbedrijf als geheel, dan valt op dat dergelijke termen tegenwoordig eerder voor heel andere specialisaties, sectoren of invalshoeken gebruikt worden. Bepaalden de contemporanisten gedurende enkele decennia het gezicht van het geschiedenisbedrijf, sinds enige tijd hebben ze het vaandel aan anderen moeten overdragen. Ons vak heeft ingeboet aan herkenbaarheid, aan identiteit, aan profiel, en daarmee aan aantrekkingskracht. Ik wil u van deze ontwikkeling eerst een paar indicaties geven en vervolgens proberen er een verklaring voor te zoeken.

De meer op structuren gerichte historische interesse, met zijn aandacht voor de ‘longue durée’, is een vorm van geschiedbeoefening die haaks staat op de contemporanistiek, die zich vooral met het politiek-evenementiële binnen een korte tijdsduur bezig houdt en zich daarbij van een narratieve methode bedient. Ook in Nederland heeft het structuralisme tijdelijk sterk de aandacht getrokken – men denke vooral aan de Wageningse school, onder leiding van B.H. Slicher van Bath – en de heel anders geaarde contemporanistiek op die manier wat in het defensief gedrongen. In de vele en gevariëerde vormen van maatschappijgeschiedenis en historische sociologie, worden bovendien thema’s aan de orde gesteld, waarvan de behandeling maar zelden tot in

de twintigste eeuw reikt. Integendeel, in de historische sociologie is bij voorbeeld de aandacht van de studie van de Amerikaanse, Franse, Russische en Chinese revoluties verschoven naar de processen van staatsvorming in de vroeg-moderne tijd en naar de problematiek van 'the rise of the west' vanaf de zestiende eeuw.²¹ Niet alleen als gevolg van de aanpak, ook door de veranderende thematiek lijkt de kloof tussen de twee richtingen dus groter te zijn geworden.

Evenmin kan men volhouden, dat de kritiek op het structuralisme en de ermee samenhangende 'revival of narrative', zoals Lawrence Stone het verschijnsel destijds omschreef,²² de contemporanistiek ten goede is gekomen. In principe zou men iets dergelijks kunnen veronderstellen, en inderdaad heeft de Franse historica Mona Ozouf zich ooit in die zin uitgesproken.²³ Maar ook van de recente, narratieve geschiedschrijving, die dus volgens Stone de kritiek op het structuralisme het meest geprononceerd vertegenwoordigt, namelijk de geschiedenis van cultuur en mentaliteit, van *popular culture* en *vie quotidienne*, moet men vaststellen dat ze eerder op middeleeuwen en vroeg-moderne tijd dan op de nieuwste geschiedenis is gericht. Wel blijkt uit de bijdragen aan een mammoetcongres, dat enkele jaren geleden in Utrecht over de stand van de cultuurgeschiedenis in Nederland is gehouden, dat hierin een kentering lijkt te komen, maar tegelijk kan het de lezer van al die papers niet ontgaan dat het eerder historiserende antropologen en sociologen zijn dan traditionele contemporanisten die hier het spits afbijten.²⁴

Dat dergelijke trends ook de status en plaats van de contemporanistiek in het geschiedenisbedrijf in Nederland niet onberoerd laten, is bij voorbeeld te zien aan de niet-verlenging van de Utrechtse leerstoel voor nieuwste geschiedenis, enkele jaren geleden, en de volledige reorganisatie van het onderwijscurriculum daar. Ook aan de Nijmeegse opleiding zal vanaf volgend jaar het curriculumprofiel niet meer bepaald worden door een tijdvaksgewijze opbouw, maar door de drie 'streams' politiek-

21. P. VRIES, Historische sociologie. Op zoek naar processen en structuren, in: H. BELIËN en G.J. VAN SETTEN (red.), *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind*, Amsterdam 1991, p. 301-341.

22. L. STONE, The Revival of Narrative: Reflections on a new old History, in: *Past and Present*, 1979, nr. 85, p. 3-24.

23. M. OZOUF, Longue durée et temps présent, in: *Histoire et temps présent. Journées d'études (...)*, z.p. (=Parijs) 1980, p. 50-60.

24. Het congres werd in oktober 1989 onder de titel *Balans en perspectief van de Nederlandse Cultuurgeschiedenis* gehouden. In zeven delen is een selectie uit de congrespapers gepubliceerd.

institutionele, sociaal-economische en cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis. In dergelijke gevallen is dus sprake van een verlies aan identiteit en profiel van de nieuwste geschiedenis als zelfstandig vak aan universitaire opleidingen.

Ook bij de verdeling van de onderzoeksgelden uit de tweede geldstroom, via de Stichting voor Historisch Onderzoek, ziet men bepaalde effecten optreden. Een beleidswijziging van enkele jaren geleden introduceerde de mogelijkheid tot voorkeursbehandeling voor enkele grotere zogenoemde 'aandachtsgebieden', waaraan gedurende een x aantal jaren extra veel middelen zouden worden besteed. Tekenend genoeg is een dergelijke behandeling tot nu toe ten deel gevallen aan twee 'aandachtsgebieden' die de geest van het structuralisme c.q. de nieuwe aandacht voor cultuurgeschiedenis ademen en niets met de traditionele contemporanistiek hebben uit te staan. Het eerste aandachtsgebied heet 'integrale geschiedenis', en het gaat daarin "om de samenhang van en de wisselwerking tussen enerzijds de economische, sociale en politieke *verhoudingen*, anderzijds de culturele, mentale en religieuze *patronen*" (cursivering van mij, PL), een en ander in de periode van het midden van de achttiende tot het begin van de twintigste eeuw; het betreft hier een initiatief uit de hoek van de sociaaleconomische historici. Het tweede 'aandachtsgebied' komt van de kant van de 'vroeg-modernen' en heeft tot titel 'De republiek politiek en cultureel beschouwd in internationale context'. Eén van de redenen voor de keuze van dit tweede aandachtsgebied vindt het SHO-Bestuur hierin, dat het "een zeker tegenwicht (biedt) tegen de sterke nadruk die de contemporaine geschiedenis thans zowel in het onderzoek als onderwijs geniet."²⁵ Dit lijkt me duidelijke taal.

Een erg illustratieve indicatie van buiten de sfeer van onderzoek en wetenschappelijk onderwijs kan men vinden in de herziening van de eindexamenregeling voor het voortgezet onderwijs met ingang van het examenjaar 1993/4. Daarin wordt gebroken met de overheersende aandacht voor de nieuwste geschiedenis die er vanaf de jaren zestig gebruikelijk was, zoals hierboven al is geconstateerd. De bedoeling van de herziening is uitdrukkelijk, de historische blik van de leerlingen te verruimen en het verder weg liggend verleden er opnieuw in te betrekken. In het advies van de werkgroep van geschiedenisdocenten die de herziening voorbereidde, heette het enkele jaren geleden, dat men de

25. Beleidsnota 1990-1995, in: *Stichting voor Historisch Onderzoek. Jaarverslag 1988*, p. 107-124, citaten op p. 111 en 113.

bedoeling had “de té overwegende aandacht voor de allernieuwste geschiedenis in het eindexamen (...) te doorbreken.”²⁶ Met het besluit van de staatssecretaris uit januari 1992 is dat doel bereikt.

Ter verklaring van dit verschijnsel – dat ik voorlopig en tentatief omschrijf als verminderde profilering van de contemporanistiek – kunnen uiteraard heel verschillende factoren worden genoemd. De vermelde indicaties suggereren dat al. Toch ben ik van mening dat één factor doorslaggevend is. Zou men een geschiedenis van de geschiedschrijving over de eigen tijd, van de contemporanistiek dus, ontwerpen (die overigens voor een flink deel identiek zou zijn met een geschiedenis van de historiografie als zodanig), dan zou het verband tussen contemporanistiek aan de ene kant, en verschijnselen als oorlog en revolutie, allerhande andere bedreigingen van orde en stabiliteit, sociaal-economische crises en crisisachtige verschijnselen van heel verschillende aard aan de andere kant, zich gemakkelijk laten aantonen. In zulke situaties raken mensen bij de gang van zaken betrokken, hebben zij behoefte aan kennis en begrip van de ontwikkelingen, en willen zij in een wat later stadium wel eens precies weten hoe de vork in de steel heeft gezeten. Ik ken geen periodisering van contemporaine geschiedenis, aan de basis waarvan niet een dergelijke opvatting ligt, of dat nu de tweede helft van de achttiende eeuw met zijn politieke en industriële omwentelingen is, de decennia rond 1900, dit is de tijd van de tweede industriële revolutie en het moderne imperialisme, of het jaar 1917 met zijn ingrijpende gevolgen voor de internationale betrekkingen en de politieke verhoudingen in heel wat staten.²⁷ Ook in Nederland heeft de contemporanistiek, zoals we zagen, gestalte gekregen als de historische wetenschap van het tijdvak van ingrijpende politieke democratisering, confessionele verzuiling en opkomend socialisme, van imperialisme en het verlies van neutraliteit, van confrontatie met oorlog en bezetting. Vergelijk daarmee nu eens de naoorlogse geschiedenis: hoe schokkend of ingrijpend, hoe crisisachtig of revolutionair zijn dan eigenlijk de laatste dertig, veertig jaar Nederlandse geschiedenis geweest? Zeker, er zijn schokkende gebeurtenissen en fasen te noemen, en als men daarbij in de eerste plaats aan de ‘revolutionaire jaren zestig’ zou denken, is dat geen wonder. Ik schrijf die woorden overigens tussen aanhalingstekens, omdat de ontmythologisering van die jaren bij ons thans in volle gang is. Maar

26. Geciteerd in LUYKX, *Toekomst contemporanistiek*, p. 3.

27. In LUYKX e.a., *De ware geschiedschrijver*, worden op p. 39-54 deze periodiseringsthese besproken.

alles bijeen vormt de periode van wederopbouw, van op- en uitbouw van de verzorgingsstaat, van het succesvol verdedigen en op peil houden van de verzorgingsarrangementen, van de betrekkelijk stabiele positie in de internationale betrekkingen ten gevolge van het machtsevenwicht van de Koude Oorlog zogoed als van het wegebben ervan die laatste decennia en misschien zelfs de laatste halve eeuw vormen, zeker in vergelijking met de eraan voorafgaande vijftig of vijfenzeventig jaar, een oase van rust en stabiliteit, en misschien wel een tijdperk van verveling en gezapigheid. Het lijkt er in een aantal opzichten sterk op, dat Nederland af is. Geen wonder dus, zo luidt samengevat mijn veronderstelling, dat een dergelijke betrekkelijk kleurloze periode de contemporanistiek weinig profiel, identiteit en aantrekkingskracht bezorgt. Het is het object zelf van de contemporanistiek waarin de voornaamste oorzaak van de verminderde profilering te zoeken is.

Ik wil mijn veronderstelling nu nog toetsen aan een aantal empirische gegevens rond de vraag in hoeverre de kleurloze naoorlogse periode in de contemporanistiek voorwerp van onderzoek is geweest, en stel daarbij twee afwijkende buitenlandse gevallen, tegenover de situatie in Nederland. Anders dan bij ons blijkt de vakbeoefening elders de naoorlogse tijd wel degelijk en volop te impliceren en het lijkt er sterk op dat dat het nodige te maken heeft met het veel crisisachtiger karakter van de naoorlogse ontwikkelingen in die landen zelf. Ik geef twee voorbeelden. In Duitsland heeft de 'Zeitgeschichte' zich na 1945 aanvankelijk uiteraard vooral ontwikkeld als de geschiedwetenschap van de nationaal-socialistische tijd en de voorgeschiedenis daarvan, maar al vanaf een vroeg stadium blijken de 'Zeithistoriker' zich al grondig met de naoorlogse geschiedenis te hebben beziggehouden, getuige de opgaven over de Duitse geschiedenis in de befaamde *Bibliographie zur Zeitgeschichte*. De aantallen publikaties over de periode 1871 tot 1945 zijn daarin steeds even omvangrijk als die over de naoorlogse geschiedenis.²⁸ Ook uit de publikatiereeksen van het al even befaamde 'Institut für Zeitgeschichte' in München blijkt duidelijk, dat met name vanaf de jaren tachtig een steeds groter gedeelte van het onderzoek op de jaren na 1945 betrekking heeft.²⁹ Van de projecten die

28. *Bibliographie zur Zeitgeschichte 1953-1980*, dl. 1-3, München etc. 1982, en supplementdl. 4 over de jaren 1981-1989, München etc. 1991. Vgl. de opgave betreffende de Duitse geschiedenis in dl. 2 over de periode 1871-1945, die de pagina's 64-228 omvat, en in dl. 3 over de periode na 1945 op de pagina's 73-248. In het supplementdeel 4 beslaan die opgaven resp. de pagina's 170-258 en 384-467.

29. Institut für Zeitgeschichte, Gesamtverzeichnis 1992.

thans in bewerking zijn, ligt ongeveer de helft op het gebied van de naoorlogse tijd. Dit behoeft ook nauwelijks verklaring. De diepe nederlaag en totale verwoesting annex de wederopbouw en het *Wirtschaftswunder*, maar veel meer nog de geallieerde bezetting, het ontstaan van twee Duitse staten en de langdurige scheiding tussen Oost en West, Duitsland en de kwestie-Berlijn als brandpunten van de Koude Oorlog: het vormt alles meer dan voldoende aanleiding om diepgaand en uitvoerig te bestuderen. De zojuist bereikte eenheid, die de mogelijkheid en noodzaak met zich meebrengt de geschiedenis van DDR en Bondsrepubliek te schrijven en te herschrijven, zal de Duitse 'Zeitgeschichte' misschien nog wel een hele generatie bezighouden.³⁰ Dat die opgave ook een apart onderzoeksinstituut met zich mee zal brengen, staat op dit moment wel vast, al is het nog niet zeker aan wie die taak zal toevallen. Er zijn meerdere kapers op de kust.

Het tweede voorbeeld betreft Engeland. De oprichting in 1986 van het "Institute of Contemporary British History" in Londen heeft binnen een paar jaar tijds gezorgd voor een geweldige stimulans in de beoefening van de naoorlogse Britse geschiedenis. Het instituut zelf stelt niet veel voor en wil dat ook niet. Zijn doel is te coördineren en te stimuleren, en dat dat lukt is aan de resultaten goed te zien: de editie van het jaarboek *Contemporary Britain*, een monografieënreeks onder de titel *Making Contemporary Britain*, conferenties, zogeheten 'witness-seminars', niet minder dan vijf nieuwe tijdschriften, en vakapparatuur van verschillende aard, maar waaronder de grote bibliografie van de huidige directeur Peter Catterall opvalt.³¹ De achthonderd dikbedrukte bladzijden ervan logenstraffen de bewering van zijn voorganger Seldon, dat er zo weinig gedaan was aan de Britse naoorlogse geschiedenis voordat hij, Seldon, met het zaakje begon.³² Aan verschillende Britse universiteiten zijn de laatste jaren leerstoelen voor 'contemporary history' verstaan als (Britse) geschiedenis na 1945 opgericht. Ook in dit geval is het verband met het crisis karakter

30. Aufgaben und Perspektiven der Zeitgeschichtsforschung nach der politischen Umwälzung in Osteuropa und in der DDR, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 38(1990), p. 509-514.

31. Het jaarboek: P. CATTERALL (ed.), *Yearbook Contemporary Britain, 1990, 1991, 1992*, Oxford. De tijdschriften: *Contemporary Record* 1(1987)-, *Modern History Review* 1(1989)-, *Twentieth Century British History* 1(1990)-, *Politics Review* 1(1991)-, en *Contemporary European History* 1(1992)-. Gidsen/inleidingen: A. SELDON/J. PAPFORTH, *By word of mouth. Elite oral history*, London, 1983. A. SELDON (ed.), *Contemporary History. Practice and Method*, Oxford 1988. De bibliografie: P. CATTERALL, *British History. 1945-1987. An Annotated Bibliography*, 1990.

32. A. SELDON, Britain, in: dez. (ed.), *Contemporary History*, p. 119-121.

van de Engelse geschiedenis gemakkelijk in te zien, al verschilt de aard van de crisis grondig van het Duitse geval. "Britain has ceased to be one of the Big Three and become part of the European Twelve", formuleerde dezelfde Catterall onlangs snedig.³³ Voeg daarbij het haast onstuitbaar economisch verval, de ernstige politieke verdeeldheid, o.a. over het 'Thatcherism' als oplossing en de diepe klassentegenstellingen, dan moge duidelijk zijn dat er voor de Britse collega's meer dan voldoende werk aan de winkel is.

In Nederland ligt de situatie met betrekking tot de beoefening van de naoorlogse geschiedenis heel anders. Zeker wordt er op dat gebied onderzoek gedaan en gepubliceerd, maar vergeleken met Duitsland en Engeland blijft de omvang aan de povere kant. Uit het meergenoemde *Repertorium* laat zich bij voorbeeld berekenen dat op het gebied van de politieke geschiedenis van de nieuwste tijd de laatste tien jaar zo'n zeventien procent aan de naoorlogse geschiedenis is gewijd.³⁴ Afgezien van de aparte Groningse leerstoel voor geschiedenis na 1945 zijn er op dit punt ook nauwelijks specifieke voorzieningen, apparatuur of instellingen te vermelden. Anders dan buitenlandse onderzoekscentra zoals het 'Institut für Zeitgeschichte' in München en het Parijse 'Institut d'Histoire du Temps Présent' heeft het Nederlandse Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie zich tot op heden niet van zijn concentratie op de bezettingstijd, los kunnen of willen maken. Noch zijn onderzoeksbeleidnota uit 1991, noch het Evaluatierapport van de commissie-Daalder uit 1992³⁵ geeft aanleiding tot de veronderstelling dat het Amsterdamse instituut een andere onderzoeksrichting in zal slaan – bij voorbeeld de naoorlogse – nu L. de Jong eindelijk zijn overzicht over de bezettingsgeschiedenis heeft voltooid en de omstandigheden voor een koersverandering buitengewoon gunstig waren.

Nadat tot hier toe in het kort een beeld is gegeven van vestiging en bloei van de contemporanistiek, en geprobeerd is de verklaring voor de verzwakking van profiel en aantrekkingskracht te zoeken in de aard van de naoorlogse Nederlandse geschiedenis zelf, is de verleiding groot, om

33. P. CATERALL, The state of the literature on post-war British history, in: A. GORST a.o. (eds.), *Post-war Britain, 1945-1964*, London/New York 1989, p. 221-241, citaat op p. 221.

34. Vgl. de betreffende rubriek in de jaardelen van het *Repertorium* over de jaren 1979 tot en met 1988.

35. *Rapport Evaluatiecommissie voor de onderzoekswerkzaamheden van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, februari 1992* (interne uitgave van de KNAW), waarin ook de Onderzoeksbeleidnota 1991-1995 is opgenomen.

tenslotte nog eenmaal terug te keren naar de stelling over de *shock of 1940*, waar ik mee begon. Op grond van de feiten meende ik die stelling te moeten nuanceren en aanvullen; ik blijf daarbij. Maar intussen is het opvallend hoe geweldig in Nederland gedurende de laatste tien, twintig jaar de wetenschappelijke en maatschappelijke belangstelling voor de oorlogs- en bezettingstijd weer is opgelaaid.³⁶ Onder andere naar aanleiding van de herdenkingscultuur zijn daar al verschillende malen discussies over gevoerd. Ik vermeld voor de laatste maal een cijfer, maar dat is dan ook om maar in stijl te blijven – een shockerend cijfer. Zoals uit het *Repertorium* te berekenen valt dat in de jaren tachtig 17% van de productie over de nieuwste geschiedenis aan de naoorlogse tijd was gewijd, zo is eveneens te berekenen dat in diezelfde periode niet minder dan 64% aan de jaren '40-'45 werd besteed. Zou de Nederlandse contemporanistiek dus nog steeds en in zo hoge mate door de *shock of 1940* worden bepaald? Dat is onvoorstelbaar, en niet voor niets maakte ik zojuist het onderscheid tussen wetenschappelijke en maatschappelijke belangstelling. Zo heeft men over de herdenkingscultuur met zijn symbolen, rituelen, mythen en plechtigheden wel geschreven als over een vorm van *civil religion* of publieke godsdienst in een voor het overige sterk gesecculariseerde samenleving.³⁷ Mede daaraan zou de bezettingstijd zijn populariteit danken. Voorzover het de professionele contemporanistiek betreft gaat de verklaring, die mijn voorkeur heeft, in een andere richting: juist omdat er zo weinig echte crises zijn in de naoorlogse Nederlandse geschiedenis, en nauwelijks meeslepende thema's, juist omdat er voor historici zo weinig eer aan die periode te behalen is, blijven contemporanisten geboeid door de oorlogs- en bezettingstijd. Het was de laatste ingrijpende crisis uit onze geschiedenis.

36. A.H. PAAPE, Veertig jaar Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, in: D. BARNOUW e.a. (red.), *1940-1945: Onverwerkt verleden?*, Utrecht 1985, p. 9-22, hier p. 16-20. L. DE JONG, *De actualiteit van de Tweede Wereldoorlog*, Z.P. 1989.

37. M.B. TER BORG, Publieke religie in Nederland, in: O. SCHREUDER en L. VAN SNIPPENBURG (red.), *Religie in de Nederlandse samenleving. De vergeten factor*, Baarn 1990, p. 165-184.